

LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS DAŽĀDIE CEĻI: TIESISKAIS PAMATOJUMS UN ĪSTENOŠANA (1989–1991)

Tālavs Jundzis

Atslēgas vārdi: neatkarība, kontinuitāte, Latvijas Tautas fronte, Augstākā Padome, pilsoņu komitejas, parlamentārais ceļš

Atmodas laikā, 1989. g., iezīmējās trīs galvenie Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas ceļi: starptautiski tiesiskais ceļš, aktivizējot dažādu sabiedrisko organizāciju un sabiedrības prasības ANO un citām starptautiskajām organizācijām un pasaules valstīm par Latvijas neatkarības atjaunošanu; pilsoņu komiteju veidošana, apvienojot tajās 1918. g. dibinātās Latvijas Republikas pilsoņus un tiem pieprasot, lai PSRS un starptautiskā sabiedrība atjaunotu neatkarīgu Latvijas valsti; parlamentārais ceļš, neatkarības atbalstītājiem iesaistoties LPSR Augstākās Padomes vēlēšanās un cīnoties tajās par uzvaru. Faktiski šie ceļi nebija alternatīvi, bet cits citu papildināja. Šajā rakstā analizēti visi trīs neatkarības atjaunošanas ceļi, pievēršot lielāko uzmanību parlamentārajam ceļam, kas nebija juridiski konsekvents, bet politiski noveda Latviju pie neatkarības miermīlīgā nevardarbīgā veidā.

Atmoda Latvijā nebūt nesākās ar prasībām atjaunot neatkarīgu Latvijas valsti. Sākotnēji tās bija vien prasības par lielāku demokrātiju un plašākām cilvēku tiesībām, savienoto republiku reālāku suverenitāti Padomju Savienības sastāvā. Visas šīs prasības jau bija garantētas padomju konstitucionālajos aktos un likumos. Tikai M. Gorbačova uzsākto demokrātisko reformu un pārbūves laikā parādījās cerības kaut daļēji tās arī īstenot.

Atbalsts demokratizācijai un tiesiskas valsts veidošanai, prasības ļaut Latvijas iedzīvotājiem pašiem lemt savu likteni bija sabiedrības uzmanības centrā visa 1988. g. — Atmodas pirmā gada garumā. Nevienā no lielākajiem sabiedriski politiskajiem forumiem 1988. g. netika izvirzīts jautājums par Latvijas neatkarības atjaunošanu vai neatkarīgas valsts izveidošanu. Tas nenotika

nedz Radošo savienību plēnumā 1. un 2. jūnijā, nedz Latvijas Tautas frontes (LTF) dibināšanas kongresā 8. un 9. oktobrī. Pēc gandrīz piecdesmit pavadītajiem gadiem okupācijas un totalitārā režīma apstākļos brīvības apziņa modās lēnām un piesardzīgi.

Demokratizācijas procesiem pieņemoties spēkā, drīz vien atsevišķas sabiedriskās organizācijas uzdrošinājās izvirzīt un publiskot prasību par Latvijas pilnīgu neatkarību, ar to saprotot pilnīgu atdalīšanos no Padomju Savienības un tās karaspēka izvešanu no Latvijas. Pirmās organizācijas, kas šo prasību izvirzīja, bija Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa "Helsinki-86", Vides aizsardzības klubs un Latvijas Nacionālās neatkarības kustība (LNNK).

Lielākā un ietekmīgākā no šīm organizācijām — LNNK — savā pirmajā kongresā 1989. g. 18. un 19. februārī skaidri un

nepārprotami izvirzīja mērķi atjaunot neatkarīgu un demokrātisku Latvijas valsti uz 1922. g. pieņemtās LR Satversmes pamatiem.¹ Ņemot vērā Igaunijā aizsāktās pilsoņu kustības pieredzi, LNNK padome 1989. g. 19. martā nāca klajā ar Aicinājumu apzināt 1918. g. proklamētās LR pilsoņus un veidot pilsoņu komitejas, lai sāktu neatkarību zaudējušās valsts atjaunošanas ceļu.²

Latvijas Tautas fronte, atbilstoši saviem pirmajā kongresā pieņemtajiem lēmumiem, turpināja atbalstīt M. Gorbačova iesāktu pārbūves kursu, līdz arvien vairāk pārliecinājās par tā īstenošanas neiespējamību attiecībā uz patiesu demokrātiju un savienoto republiku reālu suverenitāti. Šo iemeslu dēļ LTF Domes valde 1989. g. 31. maijā pieņēma aicinājumu visiem LTF biedriem, kurā samērā piesardzīgā formā izvirzīja apspriešanai LTF grupās un nodaļās jautājumu par Latvijas pilnīgu politisko un ekonomisko neatkarību ārpus Padomju Savienības.³ Faktiski jau šī aicinājuma pieņemšanas brīdī bija redzams, ka sabiedrība alkst pēc patiesas neatkarības un brīvības. Tāpēc tas vairs nebija pārsteigums, ka jau rudenī LTF 2. kongresā pieņemtajā programmā arī LTF izvirzīja mērķi atjaunot Latvijas valstisko neatkarību, radot demokrātisku parlamentāru republiku, kas turpinātu Latvijas Republikas demokrātiskās tradīcijas.

Pakļaujoties sabiedrības pieaugošajam spiedienam un ņemot vērā jau Igaunijas PSR un Lietuvas PSR Augstākajās Padomēs pieņemtos dokumentus, arī tā laika Latvijas PSR AP pieņēma virkni likumu un lēmumu, kas bija vērsti uz suverenitātes īstenošanu, bet gan tikai un vienīgi PSRS sastāvā.

Neatkarības atjaunošanas politiskos un tiesiskos pamatus stiprināja arī 1989. g. 26. martā no Latvijas ievēlētie PSRS Tautas deputāti, no kuriem vairākums atbalstīja LTF pozīcijas. Kopā ar deputātiem no Igaunijas un Lietuvas viņi panāca, ka PSRS Tautas deputātu otrajā kongresā 1989. g. 24. decembrī pieņēma lēmumu, ar kuru nosodīja un atzina par juridiski nepamatotiem un spēkā neeso-

šiem kopš parakstīšanas brīža slepenos protokolus, ko PSRS un Vācija parakstīja 1939. g. 23. augustā, vienojoties par interešu sfēru sadalīšanu, kas praktiski nozīmēja neatkarīgo Baltijas valstu okupāciju un aneksiju no Padomju Savienības puses.

1. Dažādās izpratnes par Latvijas suverenitāti

Ne tikai Atmodas laikā, bet arī tagad suverenitāte un neatkarība joprojām ir jēdzieni, kurus nereti lieto kā sinonīmus, kaut gan to saturs un nozīme ir atšķirīgi. Suverenitāte atšķirībā no neatkarības ir juridisks jēdziens, ar ko apzīmē valsts varas ekskluzīvo raksturu. Suverenitāte ir valsts augstākā vara, kas ir absolūta un nekontrolējama un ko izmanto ikvienas neatkarīgas valsts pārvaldīšanai. Suverenitāte nozīmē arī valsts patstāvību un neatkarību savā rīcībā un lēmumu pieņemšanā starptautiskajās attiecībās, kur visas valstis ir suverēnas un pār tām nav augstākas varas. Suverēnās valstis, patstāvīgi uzņemoties dažādas starptautiskās saistības, tajā skaitā kļūstot par starpvalstu organizāciju dalībniecēm, zaudē daļu savas neatkarības, bet saglabā savu suverenitāti un tiesības noteiktā kārtībā atteikties no šīm saistībām. Atbilstoši LR 1922. g. Satversmes 2. pantam, Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai.

Vismaz trīs koncepcijas par Latvijas suverenitāti un neatkarību tika proponētas un aizstāvētas Atmodas laikā — īpaši aktīvi 1989. g. Pirmā koncepcija balstījās uz PSRS Konstitūciju un paredzēja panākt reālu Latvijas suverenitāti un neatkarību PSRS sastāvā. Otrās koncepcijas ierosinātāji uzskatīja par labāko risinājumu izveidot pilnīgi jaunu neatkarīgu Latvijas valsti ārpus PSRS. Trešā koncepcija paredzēja 1918. g. proklamētās neatkarīgas demokrātiskas parlamentāras republikas atjaunošanu. Terminoloģijas ziņā pirmajā koncepcijā tās aizstāvji parasti lietoja padomju konstitūcijās vairākkārt piesaukto suverenitātes jēdzienu, kamēr otrās, bet

īpaši trešās koncepcijas atbalstītāji izteicās vienkāršāk un tautai saprotamāk, runājot par pilnīgu Latvijas valsts neatkarības atjaunošanu. Kā vienā no LTF Domes sēdēm 1989. g. 8. septembrī teica Juris Dobelis: "Pietiek vāzāt "suverenitāti". Šis vārds jau ir degradēts".⁴

2. Latvijas suverenitāte PSRS sastāvā

Par Latvijas suverenitātes patiesu nodrošināšanu PSRS sastāvā Atmodas pirmajā gadā aktīvi iestājās Latvijas Tautas fronte. Tās pirmajā (dibināšanas) kongresā 1988. g. oktobrī pieņemtajā programmā bija uzsvērts, ka LTF cīnās par PSRS pārvēršanu no centralizētas federatīvas valsts par suverēnu valstu savienību un par Latvijas PSR Konstitūcijā pasludināto republikas suverenitātes nodrošināšanu. LTF pieprasīja, lai republiku savstarpējās attiecības, kā arī kompetences sadale starp savienotajām republikām un PSRS notiktu uz līguma pamata un lai republikām būtu iespējams īstenot tiesības patstāvīgi nodibināt tiešas attiecības ar citām valstīm un starptautiskajām organizācijām.⁵

Ja Padomju Savienībā būtu īstenota kaut daļa no tā, kas bija rakstīts tās Konstitūcijā, tā varētu pastāvēt vēl šodien. Piem., padomju republikas, to skaitā Latvija, PSRS Konstitūcijā bija atzītas par suverēnām un līdztiesīgām valstīm, kas Padomju Savienībā apvienojušās uz brīvprātīgiem pamatiem (70. un 76. pants). Katrai savienotajai republikai bija piešķirtas ne tikai tiesības patstāvīgi īstenot valsts varu savā teritorijā (76. pants), bet arī stāties attiecībās ar ārvalstīm, noslēgt ar tām līgumus un apmainīties ar diplomātiskajiem un konsulārajiem pārstāvjiem, kā arī piedalīties starptautisko organizāciju darbībā (80. pants). Katrai savienotajai republikai bija arī saglabātas tiesības brīvi izstāties no PSRS (72. pants). Kad no Baltijas republiku puses šādas iespējas izmantošana varēja kļūt par realitāti, PSRS lielā steigā 1990. g. 3. aprīlī pieņēma likumu "Par kārtību, kādā risināmi

jautājumi, kas saistīti ar savienotās republikas izstāšanos no PSRS", ko Juris Bojārs pamatoti nodēvēja par "neizstāšanās likumu", jo pēc tā pieņemšanas izstāšanās no PSRS praktiski kļuva neiespējama.⁶

Kad LTF jau bija zaudējusi ticību reālas suverenitātes iespējamībai Padomju Savienībā, to kā reālu platformu savai darbībai izvēlējās Latvijas PSR Augstākā Padome. Lai arī LPSR AP Prezidijs bija atzinis par antikonstitucionāliem gan LNNK pirmā kongresa lēmumus par neatkarīgas valsts atjaunošanu, gan kā pretlikumīgu novērtējis pilsoņu kustību, jau 1989. g. 28. jūlijā pati Latvijas PSR Augstākā Padome pieņēma Deklarāciju par Latvijas valsts suverenitāti. Tā pasludināja, ka turpmāk Latvijas PSR attīstība notiks reālas valstiskās suverenitātes apstākļos šī jēdziena valstiski tiesiskajā un starptautiski tiesiskajā izpratnē, bet LPSR valsts statusu Padomju Savienībā jānosaka līgumattiecībām, kas jānostiprina PSRS Konstitūcijā un Latvijas PSR Konstitūcijā.⁷

Deklarāciju nosodīja Latvijas PSR darbaļaužu internacionālā fronte (Interfronte), kas ne tikai centās nepieļaut Latvijas PSR atdalīšanos no Padomju Savienības, bet arī raudzījās, lai Latvijas PSR nekļūtu pārāk patstāvīga un neatkarīga Padomju Savienības sastāvā.⁸

Reālajā dzīvē suverenitātes jomā nekas nemainījās un 1990. g. 15. februārī Latvijas PSR AP pieņēma vēl vienu dokumentu — Deklarāciju jautājumā par Latvijas valstisko neatkarību, apstiprinot iepriekšējās deklarācijas nostādnes un paredzot izveidot komisiju pasākumu sagatavošanai Latvijas ekonomiskās un politiskās neatkarības atjaunošanai tādu valstu savienībā, kas iet „humānu demokrātiska sociālisma ceļu”.⁹ Šajā dokumentā būtiskākais gan bija cits punkts, kurā LPSR AP nosodīja 1940. g. 21. jūlijā Latvijas Saeimas pieņemto "Deklarāciju par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienības sastāvā", jo "tā pieņemta bez visas Latvijas tautas gribas noskaidrošanas un rezultātā novedusi pie LR neatkarības zau-

dēšanas”. Šajā kontekstā LPSR AP nekādus secinājumus neizdarīja un no tā izrietošās sekas neformulēja. Tomēr arī šīs deklarācijas saturs runāja tikai par suverenitāti PSRS sastāvā. Arī tās pieņemšana neko nemainīja un nepārprotami apliecināja, ka nekāda reāla suverenitāte Padomju Savienībā nav iespējama. M. Gorbačova vēlākie solījumi par jauna demokrātiskas Savienības līguma izstrādāšanu un noslēgšanu vairs nespēja pārliecināt iedzīvotājus Baltijas valstīs.

Latvijā to nepamanīja vienīgi Interfronte un Padomju Savienībai uzticību saglabājuši Latvijas Komunistiskā partija. Vēl 1990. g. 22. februārī LKP CK pirmais sekretārs Jānis Vagris aizstāvēja viedokli, ka Latvijas suverenitātes ceļš ved nevis prom no PSRS vai pret to un nevis meklējot Latvijas neatkarību *de jure* vai *de facto* prāta konstrukcijās, bet gan padomju republiku federācijas kardinālā pārbūvē.¹⁰

Vēl viens mēģinājums noturēt Latviju PSRS sastāvā tika īstenots īsi pirms jaunās LR AP sanāksšanas. PSRS Prezidents M. Gorbačovs 1990. g. 19. aprīlī pēkšņi piedāvāja Latvijai attiecības ar PSRS veidot uz konfederatīviem pamatiem.¹¹ Tā laika LPSR valdība steigšus bija pat sagatavojusi šāda līguma projektu un iesniegusi to M. Gorbačovam, taču tas jau bija nokavēts solis.

3. Latvijas suverenitātes ārpus PSRS konceptuālie pamati

Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas koncepcija ārpus PSRS jau 1989. g. kļuva par populārāko un noteicošo Atmodas politisko aktivitāšu virzienu. Šajā jautājumā tomēr atklājās divas pietiekami atšķirīgas pieejas, kuru būtību un nozīmi ne vienmēr izprata un novērtēja tā laika sabiedrība. Viena no šīm pieejām paredzēja neatkarības atjaunošanu, radot demokrātisku parlamentāru republiku, balstoties uz Latvijas Republikas demokrātiskajām tradīcijām, otra — konsekventi prasīja atjaunot 1918. g. proklamēto

Latvijas Republiku uz 1922. g. Satversmes pamatiem.

Latvijas Tautas fronte savā 2. kongresā, nepārprotami aizstāvot Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu, vēl nespēja izšķirties par vienu vai otru pieeju. Savā ziņojumā LTF 2. kongresā to labi raksturoja Jānis Škapars, kura vadībā tapa LTF jaunā programma: “Redakcijas komisijai nebija domstarpību par neatkarības koncepciju, par tautas pirmtiesībām lemt savu nākotni. Taču latviešu tautas un Latvijas valstiskā situācija ir duālistiska. Ņemot vērā šādu faktisko stāvokli, domas daļējās jautājumā par izejas pozīciju. Vieni prasa atjaunot Latvijas Republiku, kāda tā bija pirms 1940. g. okupācijas. Otri — cīnīties par neatkarīgu, demokrātisku valsti reālajā situācijā, kāda tā ir 1989. g. Programmas projektā ienāk abi faktori.”¹²

3.1. Latvijas valsts atjaunošana uz 1922. g. Satversmes pamatiem

Tiesiski izsvērtā un juridiski pamatota bija ideja par Latvijas kā neatkarīgas valsts atjaunošanu, balstoties uz tiesiskā turpinājuma jeb kontinuitātes principiem, kas labi pazīstami starptautiskajās tiesībās.¹³ Šīs koncepcijas ideja tika aizgūta no Igaunijas. Kopš 1989. g. marta Latvijā to popularizēja LNNK, kurai pievienojās Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas “Helsinki-86” Rīgas nodaļa, Vides aizsardzības klubs un LTF Radikālā apvienība, aicinot veidot LR pilsoņu komitejas.

Tiesiskās turpinātības koncepcija balstījās uz starptautisko tiesību normām un tiesiskās pēctecības principiem. Tā pamatojās uz faktu, ka 1918. g. 18. novembrī proklamētā Latvijas Republika kā neatkarīga valsts jau 20. gs. 20. gados tika starptautiski atzīta kā latviešu nācijas pašnoteikšanās rezultāts un 1921. g. kļuva par līdztiesīgu Tautu Savienības locekli. Latvijas Republikas tiesiskais pamats bija 1922. g. apstiprinātā Latvijas Republikas Satversme, bet tās pilsonību noteica 1919. g. pieņemtais LR likums “Par pavalstniecību”.

Padomju okupācija Latvijā 1940. g. un tās inkorporācija Padomju Savienības sastāvā bez tautas nobalsošanas bija pretrunā tā laika starptautiskajām tiesībām. PSRS valdības ultimatīvā nota neatkarīgās LR valdībai 1940. g. 16. jūnijā ar prasību mainīt valdību un tai sekojošā militārā agresija 17. jūnijā bija rupjš starptautisko tiesību pārkāpums un agresijas akts, kas noveda pie Latvijas okupācijas. Okupācijas un politiska terora apstākļos uz antikonstitucionāla vēlēšanu likuma pamata sarīkotās Saeimas vēlēšanas un jaunievēlētās Saeimas lēmumi par valsts iekārtas maiņu un pievienošanos Padomju Savienībai nepauda Latvijas tautas suverēno gribu un liecina par Latvija aneksiju.¹⁴ Ņemot vērā seno romiešu principu *Ex iniuria ius non oritur* (nelikumīga rīcība nevar izraisīt likumīgus rezultātus un radīt tiesības), atbilstoši starptautiskajām tiesībām Latvijas Republikas iekļaušana Padomju Savienībā nav uzskatāma par spēkā esošu. Tādējādi Latvija turpina pastāvēt *de jure* kā starptautisko tiesību subjekts, ko atzinušas vairāk nekā 50 pasaules valstis, to skaitā ASV, Austrālija, Francija, Lielbritānija, Kanāda u.c.

ASV konsekventi īstenotā politika, kas neatzina par tiesisku padomju varmācīgo okupāciju Baltijā kopš tās pirmās īstenošanas brīža 1940. g., izpaudās tādējādi, ka ASV neatzina Latvijas PSR valdību un padomju varas likumību Latvijā. Praktiski tas nozīmēja, ka ASV atzina Latvijas sūtniecību Vašingtonā kā neatkarīgās LR vienīgo tiesisko pārstāvniecību; ASV prezidents, kabineta locekļi un ASV vēstnieks Padomju Savienībā neapmeklēja okupēto Latvijas teritoriju; ASV prezidents un citas oficiālas amatpersonas savās runās, aicinājumos un paziņojumos publiski apliecināja atbalstu neatkarīgai Latvijai.¹⁵

Valsts saskaņā ar starptautiskajām tiesībām sastāv no trim elementiem: 1) teritorijas, 2) pilsoņiem, 3) suverēnas valsts varas. Okupācijas un aneksijas rezultātā gan tika likvidēta suverēnas valsts vara, bet turpināja pastāvēt gan valsts teritorija, gan juridis-

ki arī LR pilsonība. Lai atjaunotu 1918. g. proklamēto Latvijas Republiku, vispirms bija nepieciešams apzināt tās pilsoņus saskaņā ar 1919. g. LR likumu "Par pavalstniecību" un jāatjauno juridiski joprojām spēkā esošā LR Satversme un tajā noteiktās valsts varas un pārvaldes institūcijas. Tādējādi Latvijas valsts būtu jādibina nevis no jauna, bet gan tikai jāatjauno suverēnas valsts vara jau juridiski pastāvošā valstī.

Šī koncepcija nebija pilnīgi ideāla no starptautisko tiesību un starptautisko attiecību prakses viedokļa. Latvijas PSR bija pastāvējusi gandrīz 50 gadus, kas ir salīdzinoši ilgs periods, un to bija atzinušas arī vairākas valstis, to skaitā Brazīlija un visas sociālistiskā bloka valstis. Šādos apstākļos faktiskā situācija varētu radīt tiesības, ja to akceptētu valstu vairākums un princips *ex iniuria ius non oritur* atkāptos.

3.2. Latvijas neatkarība jaunā valstiskā veidolā

Ņemot vērā, ka jaunas valsts izveidošanas ideja Atmodas otrajā un īpaši — 1990. g. sākumā kļuva arvien nepopulārāka, tās aizstāvji parasti runāja par neatkarīgas valsts atjaunošanu, bet pēc būtības piedāvāja izveidot jaunu neatkarīgu valsti. Tādējādi viņi cerēja nodrošināties ar pilnu rīcības brīvību samilzušā pilsonības jautājuma risināšanā, izvairīties no padomju laikā atņemto īpašumu denacionalizācijas, kā arī pretendēt uz daļu no PSRS īpašumiem. Aktīvi šo ideju aizstāvji bija Andris Plotnieks, Juris Bojārs un Ilmārs Bišers. Uzstājoties LPSR AP plenārsēdē Andris Plotnieks 1990. g. 4. maijā teica: "Ceru, ka nevienam no šajā zālē sēdošajiem nepacelsies roka atteikties no republikas teritorijā izvietotajiem uzņēmumiem, kuru būvniecībā ir ielikta mūsu tautas garīgā un fiziskā enerģija. Šajā sakarā mums jādeklarē šāda norma: uzskatīt Latvijas Republiku par 1918. gada 18. novembrī proklamētās Latvijas valsts un Latvijas PSR tiesību pēcteci."¹⁶ Juris Bojārs joprojām uzskata, ka, atsakoties no LPSR

tiesību pēcteces statusa, Latvija ir zaudējusi iespēju pretendēt uz PSRS ieročiem un kredītu daļas iekasēšanu no Padomju Savienības parādniekiem.¹⁷

Jaunas valsts izveidošanas koncepcija, it kā atjaunojot Latvijas valstisko neatkarību, protams, saturēja virkni racionālu ieguvumu. Tomēr tā sevi ietvēra arī vairākas bīstamības. Pirmām kārtām jaunās valsts pilsonības piešķiršanas rezultātā tiktu apdraudētas latviešu nācijas intereses. Otrkārt, PSRS varētu pieprasīt ievērot jaunā likuma prasības par savienoto republiku izstāšanās kārtību no PSRS, kas Latvijas tālāko ceļu uz neatkarību praktiski apturētu. Treškārt, Latvijai tad būtu jāuzņemas arī daļa no PSRS saistībām un parādiem.

4. Neatkarības ārpus PSRS atjaunošanas dažādie ceļi

Atmodas laika revolucionārajos procesos sākotnēji maz tika domāts par ceļiem, kā sasniegt neatkarību ārpus PSRS. Kā viens no pirmajiem iezīmējās starptautiski tiesiskais neatkarības atgūšanas ceļš, kas balstījās uz cerībām, ka, ņemot vērā neformālo organizāciju un tautas prasības, starptautiskās organizācijas palīdzēs izbeigt padomju okupāciju Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Tā, piem., LNNK memorandā ANO Drošības padomei 1988. g. 18. decembrī tika lūgts Ģenerālās Asamblejas sesijā izskatīt jautājumu par Baltijas valstu suverenitātes atjaunošanu.¹⁸ Šī ceļa aizstāvji, nepārzinot starptautisko tiesību normas un reālpolitisko īstenību, arī cerēja, ka padomju okupācijas izbeigšanas un Baltijas valstu neatkarības atjaunošanas jautājumu varētu iesniegt izskatīšanai ANO Starptautiskajā tiesā.

Idejai par neatkarības atgūšanas starptautiski tiesisko ceļu evolucionējot, drīz vien dzima jauna, pilnveidota stratēģija, kas balstījās uz LR pilsoņu apzināšanu un iesaistīšanu neatkarības atjaunošanā, atbilstoši iepriekš izklāstītajai tiesiskās turpinātības

koncepcijai. “Latvijas valsts likteni tiesīgi lemt tikai Latvijas pilsoņi (visi, kas Latvijas pilsonību ieguvuši līdz 1940. g. 17. jūnijam un to pēcnācēji), neraugoties uz to, vai viņi spiesti dzīvot ar PSRS pasi vai atrasties trimdā,” bija teikts LNNK padomes 1989. g. pieņemtajā Aicinājumā apzināt LR pilsoņus un veidot pilsoņu komitejas.¹⁹

LR pilsoņu reģistrācijas organizēšanu uzņēmās Latvijas pilsoņu komiteju Pagaidu sakaru centrs, kas izstrādāja reģistrācijas noteikumus un kārtību, sagatavoja vienota parauga veidlapas. Pagaidu sakaru centrs arī organizēja un vadīja vietējo pilsoņu komiteju veidošanu. Jau 1989. g. decembrī reģistrēto skaits pārsniedza 700 000,²⁰ t.i., apmēram reizes trīs vairāk nekā LTF biedru skaits, bet 1990. g. pavasarī pirms LR Pilsoņu kongresa vēlēšanām bija reģistrējušies 806 974.²¹ Pilsoņu kustībai 1990. g. maijā atbalstu puda 67% latviešu (LTF — 89% latviešu).²²

Pilsoņu kustības popularitāti nodrošināja ne tikai izvērsta aģitācija un propaganda. To veicināja arī bažas, ka Latvijas PSR Augstākā Padome varētu pieņemt jaunu Latvijas PSR pilsonības likumu, kura koncepciju un projektu jau bija radījusi darba grupa Jura Bojāra vadībā un kas varētu kļūt par vēl vienu balstu PSRS režīma legitimizācijas ceļā.

Labi iecerētā, rūpīgi plānotā un labi koordinētā, kā arī pietiekami stingri reglamentētā LR pilsoņu un viņu pēcnācēju reģistrācija jau no paša sākuma pašos savos pamatos bija politiska akcija. Tā vispirms apliecināja reģistrēto pilsoņu vēlmi atbalstīt neatkarības atjaunošanu. Latvijas pilsoņu komiteju Pagaidu sakaru centra 1989. g. 11. jūnijā apstiprinātajā instrukcijā rajonu sakaru grupām un pilsoņu reģistratoriem bija teikts: “Dokumenti, kas pamato pilsonību, netiek prasīti, taču uzrādīšanas gadījumā tos reģistrē aile “pamatojums pilsonībai”, atzīmējot to nosaukumu.”²³

Tautas gara pacēluma apstākļos juridiskajām procedūrām un dokumentiem reģistrācijas procesā bija tikai pakārtota loma. Tā

nereti balstījās uz apgalvojumiem un pieņēmumiem, nevis juridiskiem apliecinājumiem. Šī iemesla dēļ reģistrācijas dokumentus neuzņēmās atzīt valsts un pašvaldību institūcijas arī pēc neatkarības atgūšanas.

LR pilsoņu aktīvā reģistrācijas kampaņa un pilsoņu komiteju veidošana darīja uzmanīgu tā laika ietekmīgāko sabiedriski politisko organizāciju — Latvijas Tautas fronti un tās vadību, kura sākotnēji nebūt nebija tik konsekventa pilsonības jautājuma risināšanā. Pēc sekmīgajam PSRS tautas deputātu vēlēšanām 1989. g. 26. martā un gūtās pieredzes tajās LTF vadība sāka domāt par neatkarības atgūšanu vēlēšanu ceļā, panākot savu biedru un atbalstītāju vairākumu gan vietējās padomēs visā Latvijā, gan Latvijas PSR Augstākajā Padomē. Nu jau iezīmējās trīs ceļi Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanai, kuri formulēti Latvijas Tautas frontes Domes 1989. g. 10. jūnija lēmumā:

1. LPSR Augstākās Padomes vēlēšanas;
2. Latvijas pilsoņu komiteju izveidošana;
3. starptautiski tiesiskais atzīšanas ceļš.²⁴

Ja šajā lēmumā LTF Dome diplomātiski aicina LTF grupās un nodaļās izvērtēt visus šos trīs ceļus, tad jau savā 1989. g. 5. augusta lēmumā tā atzīst, ka "LTF galvenais uzdevums ir aktīvi darboties vēlēšanās, lai panāktu tāda augstākā varas orgāna ievēšanu, kas īstenotu neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu".²⁵ Savukārt dalību pilsoņu reģistrācijā tā atstāj katras LTF grupas un nodaļas patstāvīgai izlemšanai.²⁶

Līdzīgas vispārīgas nostādnes paustas LTF 2. kongresā 1989. g. oktobrī pieņemtajā Programmā, uzsverot, ka par vienu no savas darbības pamatvirzieniem LTF uzskata parlamentāro ceļu (1.5. punkts), t.i., piedalīšanos LPSR AP vēlēšanās. Šajā programmā arī teikts, ka LTF atbalsta LR pilsoņu demokrātiskās tiesības pašapzināties un aizstāvēt savas likumīgās tiesības (2.9. punkts). Šis vispārīgais un neko būtisku nekonkretizējošais punkts faktiski veltīts pilsoņu kustības aktivistiem Latvijā.²⁷

Latviešu trimdas attieksme pilsoņu komiteju veidošanās jautājumā sākotnēji bija visnotaļ pozitīva. Daudzi izmantoja iespēju un paši reģistrējās savās mītnes zemēs, kuras arī bija sasniegusi LR pilsoņu reģistrācijas kampaņa. Tomēr jau tad PBLA vadība bija visai piesardzīga pilsoņu komiteju ceļa vērtējumā. "Mēs ieteicām LTF programmā ... koncentrēties uz varas pārņemšanu, nevis mūsu tiesību pierādīšanu, kas praktiskajā politikā būtu garš process, it īpaši, ja tajā vēl iesaistītos pilsoņu komitejas," tā situāciju pirms LTF 2. kongresa 1989. g. vasarā–rudenī atceras PBLA ilggadējs valdes loceklis Jānis Ritenis.²⁸

Latvijas neatkarības atjaunošanas aktivistu un atbalstītāju vidū domas dalījās, vai LR pilsoņu kustība ir alternatīva dalībai LPSR Augstākās Padomes vēlēšanās vai tieši otrādi — šie ceļi viens otru papildina. Konfrontāciju veicināja arī pašu LTF valdes locekļu atturīgā vai reizēm pat atklāti nosodošā attieksme pret pilsoņu reģistrāciju. „Tīrās pilsoņu reģistrācijas ceļš, lai teorētiski saprotams, nešķīta pietiekami liberāls, nelikās savienojams ar jau uzsākto parlamentāro ceļu,” atceras tā laika LTF priekšsēdētājs Dainis Ivāns.²⁹ Faktiski šāda bija LTF oficiālā pozīcija, kas formulēta jau LTF Domes valdes 1989. g. 31. maija lēmumā, kur teikts: „LTF Domes valde ar izpratni uztver pilsoņu komiteju veidošanas ideju, saskatot tajā galējo, totalitārisma darbības seku uzspiesto līdzekli latviešu un citu Latvijas pamatiedzīvotāju tiesību aizsardzībai. Taču to darbība izvērsama tajā gadījumā, ja Latvijas valstiskās neatkarības un nācijas pašnoteikšanās tiesības nevarēs tikt nodrošinātas parlamentārā ceļā”.³⁰ Šo pozīciju LTF savas darbības laikā pēc būtības arī nemainīja.

Idejai par neatkarības atgūšanu attīstoties un pilnveidojoties, starptautiski tiesiskais ceļš tādā vai citādā veidā faktiski integrējās neatkarības atgūšanas ārpus PSRS visās koncepcijās. Tas jau no paša sākuma kļuva par LR pilsoņu kustības ideoloģijas fundamentālu

pamatu. LTF sākotnēji to piesauca tikai teorētiski, bet jau drīz vien paredzēja kā vienu no līdzekļiem ceļā uz neatkarību. LTF vadītāji sāka runāt par ANO starptautiskās tiesas un starptautisko organizāciju palīdzības nepieciešamību, jo Maskava šādus lēmumus nepieņemšot.³¹ Igaunijas un Latvijas Tautas frontes un Lietuvas pārbūves kustības "Sajūdis" Baltijas padome 1989. g. 31. augustā aicināja ANO ģenerālsekretāru sūtīt uz Igauniju, Latviju un Lietuvu starptautisku komisiju, lai konstatētu nāciju tiesību pašreizējo stāvokli un iekļautu Baltijas tautu jautājumu ANO sesijas darba kārtībā.³² Svarīgi bija panākt, lai Baltijas tautu liktenis netiktu uzskatīts par PSRS iekšēju lietu, bet starptautiski risināmu jautājumu.

5. Parlamentārais ceļš

Piedalīšanos Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās, panākot tajās iespējami lielāku ietekmi, lai varētu pasludināt tās vārdā LR neatkarību, gan pati LTF, gan Latvijas sabiedrība sāka dēvēt par parlamentāro LR neatkarības atgūšanas ceļu. Tas paredzēja LTF aktīvu iesaistīšanos vēlēšanu cīņās gaidāmajās Latvijas PSR Augstākās Padomes vēlēšanās. Šī ceļa izvēli nenoliedzami ietekmēja LTF darbības reālpolitiskie pamati un uzkrātā pieredze PSRS Tautas deputātu vēlēšanās, kas LTF bija ļoti veiksmīgas.

LTF iesaistīšanās LPSR Augstākās Padomes vēlēšanās neliecināja par tās politisko konsekvenci. LTF 2. kongress jau 1989. g. oktobrī bija atzinis padomju varas iedibināšanas nelikumību Latvijā 1940. g.³³ Piedalīšanās padomju varas augstākās institūcijas vēlēšanās (arī vietējo padomju vēlēšanās 1989. g. decembrī) varētu tikt tulkota kā padomju varas leģitimizācija Latvijā, radot bīstamas starptautiski tiesiskas sekas Latvijas neatkarības centieniem. Vēlēšanas arī nevarēja uzskatīt par brīvām, jo tās notika PSRS karaspēka klātbūtnē. Tajās turklāt bez jebkādiem ierobežojumiem piedalījās arī šī karaspēka ka-

ravīri un viņu ģimenes locekļi, jebkura ranga militārpersonas neatkarīgi no viņu pilsonības, izmantojot gan aktīvās, gan pasīvās vēlēšanu tiesības. Tā kā vēlēšanas notika atbilstoši padomju likumiem, tajās piedalījās ne tikai LR pilsoņi, bet ikviens PSRS pilsonis, kas dzīvoja vai pat tikai kādu laiku uzturējās Latvijā.

Šādos apstākļos un šādā veidā ievēlētā Latvijas PSR AP nevarēja pretendēt uz LR tiesisku pārstāvniecību tās starptautiski tiesiskajā izpratnē. Arī parlamentārais ceļš atbilstoši savu nosaukumu tikai gadījumā, ja jaunievēlētā LPSR AP patiesi kļūtu par neatkarīgas valsts augstāko varas un likumdošanas institūciju. Tas Latvijā arī notika pēc 1991. g. 21. augusta.

Parlamentārā ceļa stiprā puse bija tā, ka LPSR AP ievēlēšana balstījās uz padomju likumu normām pretstatā pilsoņu komitejām, kuru veidošana jau bija atzīta par nelikumīgu un antikonstitucionālu. Latvijas PSR AP bija aicināta aizstāvēt republikas suverēnās tiesības, ko atbilstoši PSRS Konstitūcijai (81. pants) apņēmas garantēt Padomju Savienība. Turklāt 1989. g. 28. jūlija atbilstoši padomju tiesībām izdarītie LPSR Konstitūcijas grozījumi un papildinājumi krietni nostiprināja LPSR AP suverēno varu Latvijas PSR teritorijā. Padomju Konstitūciju normas un likumi arī noteica, ka tautas deputātu pienākums ir panākt vēlēšanu un sabiedrisko organizāciju norādījumu izpildīšanu. Konsultatīvajā aptaujā 1991. g. 3. martā piedalījās 87,6% Latvijas iedzīvotāju, no tiem 73,68% savas balsis atdeva par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku.³⁴ Šīs aptaujas rezultāti lielā mērā ietekmēja parlamentārā ceļa iecerēto mērķu sasniegšanu.

No starptautisko tiesību viedokļa jaunievēlētā LPSR AP sākotnēji nebija nekas vairāk kā okupētas un anektētas teritorijas pašpārvaldes institūcija. Tomēr tās pasludinātais mērķis novērst savulaik pieļauto un joprojām pastāvošo starptautisko tiesību pārkāpumu un atjaunot prettiesiski neatkarību zaudējušo valsti *de facto* bija leģitīms no starptautisko

tiesību viedokļa. Tad, kad 1991. g. 21. augustā LR AP šo mērķi īstenoja, pasludinot pārejas perioda beigas un nosakot 1922. g. Satversmi par vienīgo valstiskuma tiesisko pamatu Latvijā, sekoja strauja un plaša atjaunotās LR starptautiskā atzišana.

Parlamentārā ceļa panākumus veicināja LTF aktīva iesaistīšanās vietējo tautas deputātu padomju vēlēšanās, kas notika jau pirms LPSR AP vēlēšanām — 1989. g. 10. decembrī. Lai arī šajā vēlēšanu kampaņā neatkarības jautājumi nebija galvenie, kopumā LTF vēlēšanās guva pārliecinošu uzvaru, nodrošinot vairākumu gandrīz visās vietējās padomēs. Tas ne tikai jūtami atvieglāja LTF dalību LPSR AP vēlēšanās, bet arī pavēra ceļu uz neatkarību. Īpaši jāmin vietējo padomju deputātu dalība Vislatvijas tautas deputātu sapulcē 1990. g. 21. aprīlī Rīgā, „Daugavas” stadionā. Šajā sapulcē 8003 no klātesošajiem 8086 visu līmeņu padomju deputātiem pieņēma aicinājumu atjaunot Latvijas valstisko neatkarību.³⁵ Jau pirms tam — 1990. g. janvārī — Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas (LSDSP) Centrālās komitejas Prezidijs aicināja visas jaunievēlētās padomes pirmajās sesijās pieņemt lēmumus par atbalstu LR valsts varas atjaunošanai, kas, pēc šīs partijas vadības domām, būtu līdzvērtīgi visas tautas referendumam par neatkarīgu Latviju. Daudzas vietējās padomes šādus lēmumus arī pieņēma.

Parlamentārā ceļa mērķis atjaunot neatkarīgu valsti jau no paša sākuma bija pietiekami skaidrs un noteikts. To vēlreiz apstiprināja LTF 2. kongress. Arī LTF vēlēšanu platformā Latvijas PSR Tautas deputātu vēlēšanās, ko apstiprināja LTF Dome savā 1990. g. 3. februāra sēdē, teikts: “Mūsu mērķis — neatkarīga Latvijas valsts, kas turpina un attīsta Latvijas Republikas demokrātiskās un parlamentārās tradīcijas. Jaunievēlētajai Latvijas Augstākajai Padomei jārada visi priekšnoteikumi, kas sekmētu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu.”³⁶ Tas, kas netika pateikts līdz pat 1990. g. 18. marta vēlēšanām, ir —

par kāda valstiskuma atjaunošanu iet runa. Vai paredzēts atjaunot *de jure* pastāvošo, bet faktiski neesošo 1918. g. dibināto LR uz 1922. g. Satversmes pamatiem, vai arī radīt kādu pavisam jaunu neatkarīgu valstisku veidojumu? Atbildi uz šo jautājumu nesniedz arī LTF otrā programma.

Parlamentārā ceļa īstenošanas sākumā — 1989. g. vasarā LTF vadītāji bija pārliecināti, ka atjaunot Latvijas 20. un 30. gadu parlamentārās republikas statusu nav pietiekama pamata un “nacionālradikālismam nevajadzētu dominēt pār demokrātiskām prasībām”.³⁷ “Konceptuālā ziņā runa ir tieši par neatkarīgas Latvijas valsts radīšanu un izveidošanu, nevis atjaunošanu tādā veidā, kādā tā eksistēja 20 gadus,” raksta Ivars Godmanis.³⁸ Viņam pilnībā pievienojas Jānis Škapars un papildina: “Tas ir paradoksāli, bet Latvijas nākotni nāksies modelēt, bāzējoties uz esošo — deformēto Latviju.”³⁹

Kad īsti notika LTF vadības viedokļu maiņa, nav zināms. Iespējams, pastiprinoties LR pilsoņu kustības aktivitātēm, tas notika jau pirms LPSR AP vēlēšanām, bet, lai neatgrūstu daļu vēlētāju, LTF vadītāji uzskatīja par labāku to noklusēt. Katrā ziņā tūlīt pēc vēlēšanām sāktais darbs pie Neatkarības deklarācijas projekta jau no paša sākuma līdz pat Deklarācijas pieņemšanai 1990. g. 4. maijā balstījās tikai un vienīgi uz kontinuitātes principiem, paredzot LR atjaunošanu uz 1922. g. LR Satversmes pamatiem.

LR Pilsoņu kustības vadītāji, turoties pie savas juridiski pamatotās, bet no reālpolitikas tālās platformas, sākotnēji aicināja boikotēt LTF izraudzīto parlamentāro neatkarības atgūšanas ceļu: “Pašreizējās LPSR AP vēlēšanas nav likumīgas un demokrātiskas, jo notiek okupācijas armijas klātbūtnē, ar tās karavīru un okupētās valsts pilsoņu piedalīšanos (...) Pasludināt LPSR AP vēlēšanas par likumīgām nozīmētu samierināties ar 1940. gada okupācijas sekām,” bija teikts LR Pilsoņu komitejas uzsaukumā.⁴⁰ Īsi pirms LR Augstākās Padomes vēlēšanām LTF izdevās

panākt, ka LR pilsoņu kustības aktivisti aturējās no konfrontācijas neatkarības atgūšanas atšķirīgo pozīciju jautājumā. Vairākus LR pilsoņu komiteju locekļus LTF iekļāva savos vēlēšanu sarakstos un viņi kandidēja uz LR AP deputātu mandātiem.

Īpatnēju parlamentārā ceļa risinājumu, ko varētu uzskatīt, pēc dažu tā laika politiķu domām, par zināmu kompromisu LTF un LR pilsoņu kustības nostādnes,⁴¹ piedāvāja Latvijas Zinātnieku savienība 1989. g. rudenī. Šis projekts paredzēja, ka jaunievēlētā LPSR AP sasauc Satversmes sapulci, kura sastāv no divām līdztiesīgām palātām ar 100 deputātiem katrā — Republikas palātas un Tautas palātas. Pirmo no tām ievēl LR pilsoņi un viņu pēcnācēji proporcionālās vēlēšanās, tādējādi nodrošinot neatkarību zaudējušās LR pēctecību un latviešu nācijas pašnoteikšanās tiesību respektēšanu. Tautas palātu ievēl pa vēlēšanu apgabaliem ar vienādu iedzīvotāju skaitu vienmandāta vēlēšanu apgabalos visi pastāvīgie Latvijas iedzīvotāji. Satversmes sapulce tad izstrādā jaunu LR Satversmi (Konstitūciju), pieņem likumu par pilsonību, izstrādā demokrātisku vēlēšanu likumu un izsludina parlamenta vēlēšanas. Satversmes sapulces abas palātas noliek savas pilnvaras jaunievēlētā parlamenta priekšā.⁴²

Latvijas Zinātnieku savienības parlamentārā ceļa modelis bija racionāls un piedāvāja kompromisa risinājumu, ievērojot gan LR pilsoņu, gan pastāvīgo iedzīvotāju — PSRS pilsoņu intereses. Tomēr tas neguva pietiekamu atsaucību un atbalstu LTF un Latvijas sabiedrībā. Tas varētu kalpot kā zināma alternatīva, ja LTF nepaveiktos vēlēšanās.

6. Latvijas Republikas pilsoņu kustības loma un nozīme neatkarības atgūšanā

Latvijas Republikas pilsoņu kustības loma un nozīme neatkarības atgūšanā nav vēl pietiekami izpētīta un novērtēta. Tas izskaidrojams gan ar šīs kustības pārmērīgo

radikalizēšanos, atrautību no reālpolitikas un autoritātes mazināšanos tās darbības otrajā un vēlākajos gados, gan ar sabiedrības salīdzinoši augsto uzticības līmeni LR AP īstenojamajai politikai. Šīs kustības izpēti apgrūtinā arī dokumentu trūkums un nepieejamība.

LR pilsoņu kustībai izteikti pamatoti pārmetumi par tās stūrgalvību, absolutizējot starptautiski tiesisko neatkarības atgūšanas ceļu. No otras puses — jaunievēlētā LPSR (LR) AP savas darbības stratēģiju gandrīz pilnībā balstīja uz LR pilsoņu kustības paustajiem starptautiski tiesiskās platformas nostādnēm.

Varas trūkums un nespēja rast sadarbību ar LR AP bija galvenie šķēršļi LR pilsoņu kustības mērķu sasniegšanā. Kopumā tomēr tās darbība būtiski ietekmējusi Latvijas neatkarības atgūšanas procesus un panākusi samērā labus rezultātus.

6.1. Latvijas Republikas Pilsoņu kongress un tā tiesiskais statuss

LR pilsoņu kustības mērķu sasniegšanai 1990. g. aprīlī tika ievēlēts LR Pilsoņu kongress (LR PK), kuram bija jākļūst par pilsoņu kustības augstāko pārstāvniecību. Tā galvenais uzdevums bija lemt par Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanas stratēģiju un taktiku. Kongresa lēmumu īstenošanai kalpoja tā izpildinstitūcija — Latvijas komiteja (LK).

Jau LR PK pirmajā sesijā 1990. g. 30. aprīlī un 1. maijā tas izvirzīja pietiekami ambiciozus mērķus un uzdevumus. Tas skaidri un nepārprotami definēja galveno mērķi — LR valstiskās neatkarības atjaunošanai uz 1922. g. LR Satversmes pamata, nepieļaujot LR pilsoņu loka paplašināšanu līdz jaunās LR Saeimas darbības uzsākšanai. Par galveno priekšnoteikumu LR faktiskajai atjaunošanai LR PK izvirzīja okupācijas un aneksijas izbeigšanu. Lai to panāktu, LR PK 1. sesijā pieņemtais lēmums paredzēja uzsākt starptautiskas sarunas, t. sk. ar PSRS valdību, lai noslēgtu vienošanos par konkrētiem termiņiem okupācijas izbeigšanai un

LR neatkarības atjaunošanai 1920. g. Miera līguma noteiktajās robežās. LR PK aicināja PSRS valdību pārskatīt PSRS pēdējo 50 gadu politiku pret LR un nekavējoties sākt sarunas ar tās pilsoņu vēlētiem pārstāvjiem. Līdzīgā veidā Latvijas Republikas diplomātiskās pārstāvniecības, kas vēl atradās Vašingtonā un Londonā, tika aicinātas panākt starptautiskas sarunas par LR valsts varas faktisko atjaunošanu. Svarīga bija LR PK nostādne, ka pārejas periodā Latvijai starptautiski jānosaka okupētas valsts statuss. Šo tēzi LR PK un īpaši LK attīstīja neatlaidīgi: gan teorētiski, gan cenšoties tam rast starptautiski tiesisku pamatojumu.⁴³

Jautājums par LR Pilsoņu kongresa un attiecīgi tā izveidoto institūciju statusu raisījis daudzas diskusijas un strīdus. LR PK jau savā pirmajā sesijā 1990. g. 30. aprīlī pasludināja sevi par 1918. g. dibinātās Latvijas Republikas pilsoņu “vēlētu tiesisku pārstāvniecību”, norādot, ka tas uzņemas Latvijas Republikas pārstāvības pienākumus līdz Latvijas Republikas konstitucionālo institūtu atjaunošanai, un prasot savu pilnvaru atzīšanu kā starptautiski, tā arī no PSRS valsts varas orgānu puses.⁴⁴ Nākamajā LR PK sesijā 1990. g. 30. jūnijā pēc nesekmīgiem centieniem uzsākt sadarbību ar LR Augstāko Padomi LR PK statuss tika precizēts: iepriekšējais formulējums, ka LR PK ir 1918. g. dibinātās Latvijas Republikas pilsoņu vēlētā tiesiska pārstāvniecība, aizstāts ar nostādni, ka LR PK ir 1918. g. dibinātās Latvijas Republikas tiesiska pārstāvniecība.⁴⁵ Tādējādi LR PK centās palielināt savu nozīmi un lomu neatkarību zaudējušās Latvijas Republikas atjaunošanā, bet vienlaikus arī pozicionēja sevi kā alternatīvu LR Augstākai Padomei.

Jau kopš 1990. g., kad LR PK izveidoja, visai izplatīts bija arī pretējs viedoklis, ka LR PK nevar pretendēt ne uz ko vairāk kā sabiedriskas (nevalstiskas) organizācijas statusu. Šāds viedoklis pamatots ar to, ka LR PK jau no paša sākuma nebija reālas varas un pilsoņu reģistrācijas process drīzāk bija poli-

tiska kampaņa nekā juridiska procedūra. Arī pašas LR PK vēlēšanas notika sabiedriskā kārtā un to juridiskais, organizatoriskais un tehniskais nodrošinājums nevarēja sacensties ar jau notikušajām LPSR AP vēlēšanām martā.

Analizējot LR PK tiesisko statusu, nepieciešams to apskatīt no vairākiem aspektiem. Vispirms, no padomju režīma viedokļa šāda institūcija tieši apdraudēja padomju iekārtas pamatus un daudzo imigrantu palikšanas iespējas Latvijā. Tādēļ arī tika piemeklētas Latvijas PSR Konstitūcijas un dažu likumu vispārīgas normas, lai Latvijas PSR Augstākās Padomes prezidijs 1989. g. 13. jūlijā varētu paziņot, ka pilsoņu komiteju veidošana ir neļikumīga.

No starptautisko tiesību viedokļa LR PK nevarēja atzīt par LR valstisko pārstāvniecību ne tik daudz tādēļ, ka tā bija veidota un ievēlēta, pārkāpjot virkni juridiska rakstura formalitāšu, bet gan dēļ neatbilstības vairākiem valstu un valdību atzīšanas kritērijiem, kas formulēti Montevideo 1933. g. Konvencijā par valstu tiesībām un pienākumiem, un pastāvošajai starptautiskajai praksei.⁴⁶ Pirmkārt, LR PK tika ievēlēts citas valsts karspēka klātbūtnē okupācijas apstākļos; otrkārt, tas nebija spējis nodibināt kaut formālas attiecības ar kādu citu valsti; treškārt, tas reāli nekontrolēja situāciju savā valstī. Tieši šim pēdējam kritērijam ir ļoti būtiska loma starptautiskajā praksē. Arī Latvijas Republikas Augstākā Padome ilgu laiku netika starptautiski atzīta par LR valstisku pārstāvniecību to pašu normu un kritēriju dēļ, tomēr atšķirībā no LR PK tai bija vismaz kaut kāda reāla vara, kas strauji pieauga 1991. g. augusta puča rezultātā, un tā zināmā mērā jau sākotnēji kontrolēja situāciju valstī.

No politikas zinātnes viedokļa LR PK nevaram atzīt arī par LR pārstāvniecību, jo tāda nebija paredzēta LR Satversmē. Turklāt tai nebija reālas varas un pat vīzijas par tās iegūšanu. No šī viedokļa LR PK vairāk līdzinās sabiedriski politiskai kustībai, kuras mēr-

ķis nav iegūt varu, bet nevardarbīgā ceļā ar politiskām metodēm atjaunot 1918. g. dibināto LR. Katrā ziņā LR PK nevar arī pielīdzināt parastai sabiedriskai (nevalstiskai) organizācijai vai sabiedriski politiskai kustībai (kā LTF vai LNNK), bet gan tā uzskatāma par visai unikālu (*sui generis*) Latvijas Republikas pilsoņu pārstāvniecību okupācijas apstākļos, kas darbojās ar mērķi atjaunot Latvijas valsts varu. Kā norādījis Egils Levits, PK varētu salīdzināt ar Latvijas valstiskuma fragmentu, kas pauž LR pilsoņu gribu, un kurš pretendē (vai vismaz noteiktos apstākļos ir paredzējis pretendēt) uz visu valsts varas atjaunošanu. Šis pretenzijas bija legītimas un būtiski ietekmēja sabiedrības domas attīstību Latvijas neatkarības atjaunošanas virzienā, taču PK nespēja reāli šīs prasības īstenot un arī netika starptautiski atzīts. Tas bija Latvijas rezerves ceļš uz neatkarību.⁴⁷

LR PK pasludinātais valsts tiesiskās pārstāvniecības statuss, uz kādu, piem., nepretendēja Igaunijas kongress, galvenos iebildumus Atmodas laikā radīja tieši politisku apsvērumu dēļ. “Iebildes pret Pilsoņu kongresu un tā izveidoto Latvijas komiteju kā pret valstisku institūtu lielākoties saistās ar nevēlēšanos radīt konfrontācijas situāciju ar pastāvošo režīmu, konkurenci ar Augstāko Padomi, divvaldības vai paralēlo varas struktūru pastāvēšanu,” pamatoti norāda jurists Valdis Rožukalns vienā no savām publikācijām 1990. g. augustā.⁴⁸

6.2. Latvijas Republikas pilsoņu kustības atrautība no reālpolitikas

LR PK varētu kļūt ar reālu Latvijas Republikas pārstāvniecību tikai gadījumā, ja tā iegūtu reālu varu. Dīvainā kārtā varas jautājums netika skarts nedz LR PK vēlēšanu kampaņas laikā, nedz pēc būtības arī vēlāk. Iespējams tādēļ, ka sākotnēji LR PK bija iecerēts vien kā LR pilsoņu pārstāvniecība — ne LR pārstāvniecība un varas institūcija. Iespējams arī, ka LR PK veidotāji — LR Pilsoņu komiteja — palāvās uz Igaunijas pieredzi, kur jaunievēlēta

Igaunijas Augstākā Padome visciešākā veidā sadarbojās ar Igaunijas (pilsoņu) kongresu.

Savā atklāšanas runā LR PK 1990. g. 30. aprīlī LR Pilsoņu komitejas priekšsēdētājs Aigars Jirgens norādīja, ka LR PK ir visas tiesības pretendēt uz varu, bet, lai tādu lēmumu pieņemtu, ir jābūt pārliecībai, ka to atbalstīs un uzskatīs par sev saistošu vēlētaji, kā arī jābūt vairāk vai mazāk reālam šādas varas īstenošanas mehānismam. Jirgens arī uzsvēra, ka LR PK tieša konfrontācija ar jaunievēlēto AP, kura ir ļoti populāra daļā sabiedrības, nebūtu vēlama, jo PK tajā zaudētu.⁴⁹

Jāņem arī vērā, ka daļa no LR Pilsoņu kongresa delegātu kandidātiem vienlaikus balotējās LPSR AP vēlēšanās, nereti uzskatot to par svarīgāku prioritāti. Citiem vārdiem, daļa LR PK delegātu jau no paša sākuma parlamentāro ceļu uzskatīja par galveno un svarīgāko LR neatkarības atgūšanā, pilsoņu komitejām atvēlot vien sekundāru lomu.

LR PK un Latvijas komitejas pieņemtajos lēmumos nav atbildes, kā praktiski bez jebkādas varas īstenot LR PK kā LR tiesiskās pārstāvniecības funkcijas. Jānis Kučinskis, LR Pilsoņu kongresa delegāts, jau pēc augusta puča 1991. g. septembrī izteica šaubas par LR PK turpmākās sasaukšanas lietderību, pamatojoties uz to, ka nav praktisku iespēju pieņemtos lēmumus īstenot, un tas diskreditē pašu Pilsoņu kongresu un demoralizē tā delegātus.⁵⁰ Arī LR PK delegāts Māris Grīnblats atzinis, ka LR PK nav kļuvis par LR tiesisko pārstāvniecību *de facto*.⁵¹

Virkni organizatorisku vai mazāksvarīgu jautājumu, kas neprasija varas pilnvaras, izdevās sakārtot un atrisināt. Latvijas komiteja izveidoja vairākas komisijas — Ārlietu, Iekšlietu, Tiesību, Tautsaimniecības, Tautas labklājības un Sabiedrisko lietu komisiju, uzsverot, ka tās bijušas “pirmsokupācijas Ministru Kabineta lielumā, tikai ministru un ministriju vietā esot komisiju vadītājiem un komisijām”.⁵² Faktiski šādam salīdzinājumam nav nekāda pamata, jo LR PK vai LK nekad nav veidojuši valdību vai jebkādas varas struktūras. Arī pie

Latvijas komitejas lekšlietu komisijas atjaunotā Aizsargu organizācija bija neapbruņota brīvprātīga patriotiska organizācija, "kas atturas no jebkādam militārām darbībām".⁵³ Sabiedriskā kārtā Latvijas komiteja uzsāka Pilsoņu apliecību izsniegšanu, kurām pēc tam nebija praktiska pielietojuma, un reģistrēja virkni politisko partiju un sabiedrisko organizāciju, kas arī neizraisīja tiesiskas sekas. Teiktais apliecina, ka LR PK un LK darbība nav saskatāmas pazīmes, ka šīm institūcijām būtu bijusi kaut minimāla reāla vara, jo tās nav paveikušas neko vairāk, kā to varēja izdarīt jebkura sabiedriska (nevalstiska) organizācija.

Lai arī LR PK atsevišķos lēmumos un LK paziņojumos dažkārt izskanēja pretenzijas varas iegūšanai, t.sk. konkurējot ar LR AP, faktiski jau LR PK pirmajā sesijā varas jautājums bija skaidri formulēts un pilsoņu kustība visas savas darbības laikā to arī ievēroja. LR PK 1990. g. 30. aprīļa deklarācijā bija teikts: "Pārejas periodā līdz Saeimas sanāksšanai Pilsoņu kongress Latvijas teritorijā atzīst LPSR Augstākās Padomes vai Pagaidu valdības varu, ja to rīcība un pieņemtie likumi virzīti uz Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanu. Šajā periodā Pilsoņu kongress aizstāv Latvijas Republikas pilsoņu likumīgās intereses, iestājas par tādu pagaidu lēmumu pieņemšanu, kas atjauno Latvijas Republikas pilsoņu politiskās un īpašuma tiesības vai vismaz nav pretrunā ar tām. Pilsoņu kongress ir gatavs piedalīties Pagaidu valdības izveidošanā."⁵⁴

Uzsverot, ka Augstākā Padome nav atzīstama par LR likumīgo valsts varas pārstāvi, LR PK uzskatīja par iespējamu sadarboties ar to jautājumu risināšanā, kas vērsti uz Latvijas Republikas likumīgās valsts varas atjaunošanu un neatkarības atgūšanu.⁵⁵

Reālā situācija tomēr veidojās tāda, ka LR AP un tās LTF deputātu frakcija bija visai atturīga sadarbības veidošanā ar LR PK un tā LK, nemaz jau nerunājot par iespēju dalīties likumdošanas funkciju īstenošanā vai

varas pilnvaru deleģēšanā. Latvijas komitejai gan tika piedāvāts iesaistīties LR AP komisiju darbā, piedāvājot savus priekšlikumus un izstrādājot likumprojektus kopā ar deputātiem, kā to jau darīja daudzu dažādu nevalstisko organizāciju pārstāvji, bet šādu iespēju LK faktiski neizmantoja, pretendējot uz tiesību iegūšanu arī lēmumu pieņemšanā.

LR pilsoņu atbalstu Pilsoņu kongresam un Latvijas komitejai strauji mazināja LR PK un LK radikalizācija, starptautiski tiesisko normu absolutizēšana, pilnīga neizpratne par starptautiskajām attiecībām un reālpolitiku, kā arī vairākas rupjas politiskas kļūdas (norobežošanās no janvāra barikādēm un aicinājumi nepiedalīties 1991. g. 3. marta tautas balsojumā par neatkarīgu Latviju). "LK ir izteikti pretkomunistiska un neuzticās ne LTF vadībai, ne valdībai. PK vadība šķiet radikāla un politiski nereālistiska, kādēļ valdība to neņem nopietni... Tā var veidoties par draudu valdībai," tā situāciju raksturojis Ojārs Kalniņš, būdams Amerikas latviešu apvienības (ALA) Informācijas biroja vadītājs.⁵⁶

Daļa pilsoņu kustības aktīvistu cerēja, ka tomēr kādreiz varētu pienākt brīdis, kad PK nepieciešamība attaisnosies. "Padomju impērijā ir sācies haoss, notiek plaši streiki un sabiedrības polarizēšanās, var sagaidīt pilsoņu karu. Nav lielu cerību, ka Krievijā varētu uzvarēt demokrātija, bet varas maiņa acīmredzot notiks. Tieši šīs varas maiņas laikā, kad katrs impērijas nostūris būs aizņemts ar savām problēmām, mums ir jābūt gataviem izrauties no impērijas žņaugiem un atgūt patiesu Latvijas neatkarību. Atcerēsimies, ka tieši šajā brīdī 1918. un 1919. g. dzima Latvijas valsts. Šim brīdim ir rūpīgi un laicīgi jāgatavojas, jau tagad jāsāk pulcināt visuzticamākos 18. novembra Latvijas piekritējus, jāapvieno un jāorganizē cilvēki, kas savā laikā iestājas dažādās partijās un kustībās, lai tā atjaunotu Latvijas valsti," laikrakstā "Pilsonis" 1991. g. aprīlī savas pārdomas izteicis Jānis Kučinskis.⁵⁷ Tomēr arī šai misijai LK nebija gatava. 1991. g. augusta puča laikā

tas apstiprinājās. Nedz LR PK, nedz LK nebi- ja lemts piepildīt savu mērķi — atjaunot LR neatkarību.

6.3. Pilsoņu kustības nopelni

Lai arī LR pilsoņu kustība nerasniedza savu izvīrīto mērķi un neatjaunoja LR valstisko neatkarību, tās loma un nozīme neatkarības atgūšanā bija pietiekami nozīmīga. Pilsoņu reģistrācija 1989. g. faktiski bija lielākais sabiedrības pašorganizēšanās process Atmodas laikā,⁵⁸ kas ļāva tai izprast un apzināties 1918. g. dibinātās valsts turpinātības principu un konsekvences, kas no tā izriet atbilstoši starptautisko tiesību normām.

LR pilsoņu kustības proponētais neatkarības atgūšanas ceļš konsekvēnti balstījās uz starptautiskajām tiesībām, ko izmantoja arī LR AP 1990. g. 4. maijā, pieņemot Deklarāciju par LR neatkarības atjaunošanu. Pilsoņu kustība ietekmēja arī to, ka deputāti izšķīrās par šīs deklarācijas maksimālo jeb radikālo variantu, kas Latviju konsekvēntāk veda uz neatkarības atjaunošanu.

Pilsoņu kustības nopelns ir tas, ka tā uzraudzīja un politiski ietekmēja jauno likumu tapšanu LR AP, raugoties, lai tiktu atjaunota 1918. g. dibinātā LR, nepaplašinot tās pilsoņu loku. Tā veicināja politiskos procesus, kas noveda pie LR 1922. g. Satversmes atjaunošanas un zināmā mērā panāca, ka LR piekto Saeimu 1993. g. vēlēja tikai LR pilsoņi. LR PK lēmumi arī veicināja īpašuma tiesību atjaunošanu tiesiskā un taisnīgā ceļā bijušajiem īpašniekiem.⁵⁹

Svarīga nozīme bija arī tam, ka LR pilsoņu kustība un tās vadošās institūcijas savu neatkarības atjaunošanas ceļu balstīja tikai un vienīgi uz nevardarbīgas nemilitāras cīņas politiskām metodēm, noraidot, piem., priekšlikumus par ieroču izsniegšanu aizsargiem.⁶⁰ Tāpat svarīgi, ka LR PK un LK nesaasināja attiecības ar LR AP tiktāl, ka reāli censtos kļūt par tās alternatīvu. Piem., ierosinājumi izveidot savu valdību ar 12 ministrijām neguva pietiekamu atsaucību LR PK otrajā se-

sijā 1990. g. jūnijā.⁶¹ Vienlaikus LR PK šādu iespējamību savos lēmumos paredzēja gadījumam, ja parlamentārais neatkarības atjaunošanas ceļš nonāktu strupceļā.

Secinājumi

Latvijas neatkarības atjaunošanai kļūstot par vienu no galvenajiem Atmodas mērķiem, domas dalījās par to, kādai būt šai neatkarīgajai Latvijai. Vieni konservatīvi aizstāvēja viedokli, ka patiesa suverenitāte tomēr varētu būt iespējama PSRS sastāvā, piem., noslēdzot jaunu Savienības līgumu. Vairākums turpretim Latvijas neatkarību un suverenitāti saskatīja tikai un vienīgi ārpus Padomju Savienības. Šo cilvēku vidū savukārt domas dalījās, vai neatkarība atjaunojama uz 1922. g. Satversmes pamatiem, vai arī jāveido pilnīgi jauna suverēna valsts, kura gan varētu būt 1918. g. proklamētās Latvijas Republikas pēctece.

Politiskā platforma par 1918. g. proklamētās LR atjaunošanu uz 1922. g. LR Satversmes pamatiem balstījās uz nevainojamu, juridiski izsvērtu un starptautiskajām tiesībām pilnībā atbilstošu koncepciju, ka 1918. g. dibinātās LR okupācija un aneksija ir rupjš starptautisko tiesību pārkāpums, kas nevar pārtraukt LR pastāvēšanu *de jure*. Kamēr šo faktu turpināja atzīt liela daļa pasaules valstu, LR atjaunošana *de facto* bija iespējama uz kontinuitātes doktrīnas pamatiem. Ņemot vērā, ka LR teritorija un tās pilsoņi turpināja pastāvēt, bija vien nepieciešams atjaunot LR suverēno varu.

Koncepcija par neatkarības atjaunošanu, izveidojot jaunu valsti, paredzēja saglabāt tiesisko pēctecību ar 1918. g. proklamēto LR, nevis to atjaunojot, bet kļūstot par tās tiesisko mantinieci. Šīs koncepcijas īstenošana saturēja virkni racionālu ieguvumu, tajā skaitā tiesības pretendēt uz daļu no PSRS īpašumiem, bet slēpa arī vairākas bīstamības. Tā faktiski nozīmēja nepieciešamību ievērot nepārvaramos izstāšanās noteikumus no PSRS un

legalizēt visus tās imigrantus Latvijā, piešķirot tiem LR pilsonību.

Pilnīgas neatkarības atgūšanai bija iespējami vairāki risinājumi. Atmodas laikā izēmējās trīs galvenie ceļi: starptautiski tiesiskais ceļš, aktivizējot dažādu sabiedrisko organizāciju un sabiedrības prasības ANO un citām starptautiskajām organizācijām un pasaules valstīm par Latvijas neatkarības atjaunošanu; LR pilsoņu komiteju veidošana, apvienojot tajās 1918. g. dibinātās LR pilsoņus un tiem pieprasot, lai PSRS un starptautiskā sabiedrība atjaunotu neatkarīgu Latvijas valsti; parlamentārais ceļš, neatkarības atbalsītājiem iesaistoties LPSR AP vēlēšanās un cīnoties tajās par uzvaru. Faktiski šie ceļi nebija alternatīvi, bet cits citu papildināja.

Pilsoņu komiteju veidošana pamatojās uz neatkarību prettiesiski zaudējušās LR pilsoņu tiesībām prasīt savas valsts atjaunošanu. Šo mērķu sasniegšanai ievēlētās LR PK un LK nespēja īstenot savu misiju, jo tām nebija reālas varas. Tie paši LR PK vēlētāji 1990. g. vēlēšanās šo varu uzticēja Augstākajai Padomei, pilsoņu komitejas uzskatot vien par rezerves variantu parlamentārā ceļa neveiksmes gadījumā. LR PK un LK politiskā radikalizācija, atrautība no reālpolitikas un vairākas rupjas politiskas kļūdas mazināja pilsoņu kustības autoritāti sabiedrībā un padarīja par neiespējamu tai iegūt varu.

LR pilsoņu kustība nerasniedza savus izvirzītos mērķus, jo to izdarīja Latvijas tauta LR Augstākās Padomes vadībā, nebaudoties no politiskiem likločiem un bīstamiem kompromisiem. Lai arī pilsoņu komiteju darbības ceļš nenoveda pie gaidāmā rezultāta un tā darbībā bija pietiekami daudz politisku kļūdu, kopumā šī kustība vērtējama pozitīvi. LR pilsoņu kustības aktivitātes sekmēja Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Latvijas Tautas frontes konsekventāku neatkarības atgūšanas ceļu un uzticību 1918. g. LR ideāliem. Tās veicināja neatkarības atjaunošanu uz LR 1922. g. Satversmes pamatiem un nepieļāva LR pilsoņu loka būtis-

ku paplašināšanu līdz LR Saeimas darbības atjaunošanai.

Parlamentārais ceļš uz neatkarību bija politiski pretrunīgs un juridiski nekonsekvents. Tas balstījās uz reālpolitisku pieeju un kompromisu mākslu. Noliecot padomju varas likumību Latvijā, tās pretinieki paši centās iegūt vairākumu padomju varas augstākajā institūcijā — LPSR AP. Šī ceļa racionālā puse bija tā balstišanās uz padomju konstitucionālajām normām un likumiem. No starptautisko tiesību viedokļa LPSR AP pasludinātais mērķis novērst starptautisko tiesību pārkāpumu un atjaunot neatkarību zaudējušo valsti bija leģitīms, ko apstiprināja arī LR starptautiskā atzišana pēc 1991. g. 21. augustā pieņemtā konstitucionālā likuma pieņemšanas.

Avoti un piezīmes

- ¹ E. Berklava ievada uzruna, atklājot LNNK 1. kongresu 1989. g. 18. febr. *Tauta. Zeme. Valsts: Latvijas Nacionālās neatkarības kustība dokumentos*. Sast. E. Pelkaus. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1995. 34. lpp.
- ² Turpat, 40., 41. lpp.
- ³ Visiem LTF biedriem. LTF Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājums. *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: LTF, 1989. 253.–254. lpp.
- ⁴ LTF Domes sēdes protokols Nr.11. 1989. 8. sept. *Latvijas Tautas fronte. 1988–1991*. Rīga: Jāņa sēta, 1998. 111. lpp.
- ⁵ *Latvijas Tautas frontes Programma. Latvijas Tautas frontes Statūti*. Rīga: Avots, 1988. 5. lpp.
- ⁶ Bojārs J. *Starptautiskās tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996. 74. lpp.
- ⁷ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 1989. Nr. 32. 452. p. 863.–864. lpp.
- ⁸ Второму съезду народных депутатов СССР. *Единство*. 1989. 29 дек. С.1.
- ⁹ *Latvijas PSR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. 1989. Nr. 32. 452. p. 469.–470. lpp.

- ¹⁰ Vagris J. Vēlreiz par Latvijas suverenitāti un LKP patstāvību. *Cīņa*. 1990. 22. febr. 1. lpp.
- ¹¹ LTF Domes locekļa Ilmāra Bišera paskaidrojums. *Atmoda*. 1990. 19. jūn. 11. lpp.
- ¹² Škapars J. Tēzes ziņojumam LTF 2. kongresā. *Latvijas Tautas fronte. 1988–1991*. Rīga: Jāņa sēta, 1998. 115. lpp.
- ¹³ Lēbers (Loeber) D.A. Molotova–Rībentropa pakta juridiskās sekas Baltijas valstīs. *Latvija divos laikposmos: 1918–1928 un 1991–2001*. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2001. 107.–158. lpp.
- ¹⁴ Padomju okupācijas un aneksijas tiesisko vērtējumu devusi arī LPSR AP 1989. g. izveidotās komisijas speciālistu darba grupa, kuras atzinums publicēts (Darba grupas atzinums. *Literatūra un Māksla*. 1989. 9. dec. 2. lpp.). Līdzīgu vērtējumu atrodam vairākās Atmodas laika publikācijās, kas kalpoja par tiesisku pamatu Latvijas neatkarības atjaunošanas koncepciju veidošanai. Sk., piem., Levits. E. Latviešu tautas kā minoritātes tiesības uz savu valsti. *Atmoda*. 1989. 23. jūn. 2.–3. lpp.; Bojārs J. Vai spēks rada tiesības? *Literatūra un Māksla*. 1989. 15. jūl. 2. lpp., 22. jūl. 2., 4. lpp., 29. jūl. 5. lpp.
- ¹⁵ Kalniņš O. Kāpēc ASV Baltijas neatzišanas politika šodien Latvijai ir nozīmīga? *Atmoda*. 1989. 15. maijs. 2. lpp.
- ¹⁶ LR AP 1. sesijas 2. sēdes (1990. g. 4. maijā) stenogramma. Grām.: *Latvijas Vēstnesis. Dokumenti: Latvijas Republikas Augstākās Padomes (1990–1993) stenogrammas*. 2. burtn. 2004. 56. lpp.
- ¹⁷ Bojārs J. *Starptautiskās publiskās tiesības I. Trešais pārstrādātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, bez izd. g. norādes. 409. lpp.
- ¹⁸ *Tauta. Zeme. Valsts: Latvijas Nacionālās neatkarības kustība dokumentos*. Sast. E. Pelkaus. Rīga: Latvijas Valsts arhīvs, 1995. 27. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 40.–41. lpp.
- ²⁰ Apals G. Latvijas Nacionālās neatkarības kustība. *Latvijas Vēsture*. 1992. Nr. 3. 29. lpp.
- ²¹ Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa preses relīze. 1990. 30. apr. No autora personīgā arhīva.
- ²² Pauliņš A. Par Latvijas sabiedrisko domu maijā — bez emocijām. *Atmoda*. 1990. 26. jūn. 11. lpp.
- ²³ *Daiļrade*. 1989. 21. jūl. Nr.15. 3. lpp.
- ²⁴ Par LTF Valdes 31. maija Aicinājumu. LTF Domes 1989. gada 10. jūnija lēmums. *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: LTF, 1989. 225. lpp.
- ²⁵ Par attieksmi pret pilsoņu reģistrāciju. LTF Domes 1989. gada 5. augusta lēmums. *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: LTF, 1989. 265. lpp.
- ²⁶ Turpat, 264. lpp.
- ²⁷ *Latvijas Tautas frontes 2. kongress. Programma. Statūti. Rezolūcijas*. Rīga: LTF, 1990. 6.–7. lpp.
- ²⁸ Ritenis J. *Diplomātiskā cīņa par Latvijas Republikas suverenitātes atjaunošanu*. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 1999. 90., 91. lpp.
- ²⁹ Īvāns D. *Gadījuma karakalps*. Rīga: Vieda, 1995. 239. lpp.
- ³⁰ Latvijas Tautas frontes Domes valdes 1989. gada 31. maija aicinājums “Visiem LTF biedriem”. *Latvijas Tautas fronte. Gads pirmais*. Rīga: LTF, 1989. 254. lpp.
- ³¹ Balode D. Ejam tālāk. Intervija ar LTF priekšsēdētāja vietnieku Ivaru Godmani. *Atmoda*. 1989. 19. dec. 3. lpp.
- ³² *Padomju Jaunatne*. 1989. 5. sept. 1. lpp.
- ³³ Rezolūcija Nr.1 “Par 1940. gada politisko notikumu novērtējumu”. *Latvijas Tautas frontes 2. kongress. Programma. Statūti. Rezolūcijas*. Rīga: LTF izdevniecība, 1990. 28. lpp.
- ³⁴ Par LR 1991. gada 3. marta iedzīvotāju aptaujas rezultātiem. *LR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*. Nr.17./18. 1991. 128. punkts.
- ³⁵ *Temīda*. 1990. Nr. 2. 5. lpp.
- ³⁶ *Atmoda*. 1990. 13. febr. 2. lpp.

- ³⁷ Laķis P. Neatkarība — pašmērķis vai līdzeklis? *Atmoda*. 1989. 23. jūn. 6. lpp.
- ³⁸ Godmanis I. Par LTF Domes valdes 31. maija Aicinājumu. *Atmoda*. 1989. 24. jūl. 2. lpp.
- ³⁹ Škapars J. Latvijas suverenitāte un 31. maija Aicinājums. *Padomju Jaunatne*. 1989. 4. aug. 3. lpp.
- ⁴⁰ LR Pilsoņu komitejas uzsaukums LR pilsoņiem, visiem Latvijas iedzīvotājiem. *Atmoda*. 1990. 13. febr. 14. lpp.
- ⁴¹ Grinblats M. Parlamentārais ceļš: LR augšamcelšanās vai kaps? *Atmoda*. 1989. 18. nov.
- ⁴² Neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanas koncepcija. *Literatūra un Māksla*. 1989. 7. okt. 2., 5. lpp.
- ⁴³ Sk. LR PK 1. sesijas dokumentus (4. maijs). *Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju*. T. Jundža red. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. 375.–381. lpp.
- ⁴⁴ Turpat, 375. lpp.
- ⁴⁵ Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa lēmums „Par grozījumiem Latvijas Republikas Pilsoņu kongresa darbības pamatprincipos”. *Pilsonis*. 1990. 15. aug. Nr.1. 7. lpp.
- ⁴⁶ Bojārs J. *Starptautiskās publiskās tiesības I. Trešais pārstrādātais izdevums*. Rīga: Zvaigzne ABC, bez izd. g. norādes. 103. lpp.
- ⁴⁷ Šādu viedokli Egils Levits aizstāv arī intervijā ar šī raksta autoru 2010. g. 11. nov.
- ⁴⁸ Rožukalns V. LR tiesiskā pārstāvība: pagātne un šodiena. *Pilsonis*. 1990. 15. aug. Nr.1. 7. lpp.
- ⁴⁹ Citizens Congress of the Latvian Republic. Opening Remarks by Aigars Jirgens, Chairman, Citizens' Committee of the Latvian Republic. T. Jundža personīgais arhīvs.
- ⁵⁰ Kučinskis J. Noziedznieki pie varas. Ko darīt Pilsoņu kongresam? *Pilsonis*. 1991. 10. sept. Nr. 36(53). 8. lpp.
- ⁵¹ Grinblats M. Kongresa delegātu pārdomām. *Pilsonis*. 1991. 8. janv. Nr. 1(18), 5. lpp.
- ⁵² Latvijas Republikas Pilsoņu kongress. Sk. internetā <http://www.pilsonis.lv/lr-pk/vesture/13-vsture>
- ⁵³ Aizsargu organizācijas nolikums. Pieņemts 1990. gada 19. maijā Latvijas komitejā. Sk. internetā <http://www.pilsonis.lv/organizācijas/aizsargu-organizacija>
- ⁵⁴ LR PK deklarācija “Par Latvijas Republikas likumu darbības atjaunošanu” (4. maijs). *Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju*. T. Jundža red. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. 381. lpp.
- ⁵⁵ LR PK 1990. gada 30. aprīļa rezolūcija “Par LPSR Augstāko Padomi” (4. maijs). *Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju*. T. Jundža red. Rīga: Fonds Latvijas vēsture, 2000. 377., 378. lpp.
- ⁵⁶ Politiskais stāvoklis Latvijā. ALA Informācijas biroja vadītāja Ojāra Kalniņa pārskats. *Austrālijas Latvietis*. 1990. 3. aug. 2. lpp.
- ⁵⁷ Kučinskis J. Politikai jābūt dzīvai. Par Pilsoņu kongresa turpmāko taktiku. *Pilsonis*. 1991. 30. apr. Nr. 18 (35). 5. lpp.
- ⁵⁸ Cilinskis E. Uzstāšanās debatēs. Latvijas neatkarības atgūšanas stratēģijas izvēle un īstenošana (1989. gada 31. maijs — 1990. gada 4. maijs): starp ideāliem un īstenību. *2010. gada 22. aprīļa konferences saīsināta stenogramma*. Rīga: LZA BSPC, 2010. 32. lpp.
- ⁵⁹ LR PK 4. sesijas 1990. gada 16. decembra lēmums par nelikumīgi atsavinātā īpašuma tiesību atjaunošanu valsts un kooperatīvā īpašuma konversijā. *Pilsonis*. 1991. 19. janv. Nr. 3 (20). 2. lpp.
- ⁶⁰ Šteins V. Uzstāšanās debatēs. Latvijas neatkarības atgūšanas stratēģijas izvēle un īstenošana (1989. gada 31. maijs–1990. gada 4. maijs): starp ideāliem un īstenību. *2010. g. 22. aprīļa konferences saīsināta stenogramma*. Rīga: LZA BSPC, 2010. 38. lpp.
- ⁶¹ Turpat.

DIFFERENT ROUTES TO RESTORATION OF LATVIAN INDEPENDENCE: THEIR LEGAL BASIS AND IMPLEMENTATION (1989–1991)

Tālavš Jundzis

Summary

Key words: *independence, continuity, Popular Front of Latvia, the Supreme Council, citizens' committees, parliamentary route*

At the time when restoration of Latvian independence emerged as the principal goal of the Awakening (Atmoda), debates arose concerning the precise nature of this independent state. A conservative view held that true sovereignty was possible with Latvia part of the USSR, for example, following signature of a new Union treaty. The majority view, however, was that Latvian state independence and sovereignty were realisable only outside of the USSR. Proponents of this view expressed different and conflicting opinions as to whether the independent state should be based upon the Constitution (Satversme) as adopted in 1922, or that a new state be established, one that, nevertheless, would be a successor to the independent Republic of Latvia proclaimed in 1918.

The political agenda ultimately agreed demanded restoration of the Republic of Latvia, as proclaimed in 1918, and based on the Constitution adopted in 1922. This position was based on the legal argument, intrinsically self-consistent and compliant with international legal precepts, that occupation of, and subsequent annexation of the Republic of Latvia by the USSR was a gross breach of international norms and did not in itself fully terminate the continued existence, *de jure*, of the independent Republic of Latvia. As long as non-recognition of annexation and incorporation was sustained by most countries, the restoration *de facto* of an independent Republic of Latvia was possible based on the principle of continuity. Furthermore, the territory of the Republic of Latvia and its citizens continued to exist in an identifiable manner; the crucial step to restore independence was to regain sovereign governance of this territory.

The option of establishing a new state that nevertheless would be based on the Republic of Latvia as proclaimed in 1918 saw the former as a successor to the latter, rather than merely recreating defunct administrative bodies. A number of pragmatic considerations underpinned this approach, not least the possibility of obtaining a share of Soviet properties; following this path, however, would have been fraught with risks and dangers. First and foremost, it would have meant accepting the complex procedure laid out for succession from the USSR, a procedure that might readily not have been feasible in practice. In addition, this approach would have legalised the presence of all Soviet immigrants, conferring on them Latvian citizenship. Several tactical strategies were advocated how to restore true independence. Three routes to independence were identified: an appeal to the United Nations and other international organisations to have Latvian independence restored based on international legal considerations; the Movement, Committees of Citizens of the Republic of Latvia proclaimed in 1918 demanded that the USSR and the international community act to restore an independent Republic of Latvia; the parliamentary route, whereby advocates of independence would take part and win elections for the Supreme Soviet of the Latvian SSR. In fact these strategies were not true alternatives, but instead, complemented one another.

The Citizens' Committees were based on the premise that only citizens of the Republic of Latvia (and their descendants) were entitled to demand (and oversee) restoration of the independent state that they had been illegally deprived of. The Citizens Congress and its executive branch, the Latvia Committee, although elected by popular vote, proved to be impotent, as they were not recognised as having real power to act. Their electorate also voted in the 1990 elections for the Supreme Soviet of the Latvian SSR and came to view the Citizens' Committees as a fall back option, were the parliamentary approach to fail. Political radicalisation of the Citizens' Committees and the Latvia Committee, as well as their disdain for realistic politics and a number of serious political blunders, greatly diminished their authority in the eyes of the general public and prevented them from ever attaining real power.

The Citizens' Committee movement by itself did not attain its political goals which were nonetheless reached by the people of Latvia entrusting leadership to the Supreme Soviet (renamed in 1990 the Supreme Council) and accepting the need for political manoeuvring in addition to running the risk of having to accept potentially fatal political compromises. Their lack of success notwithstanding, including serious political mistakes, the Citizens' Committees movement may globally be viewed to have made a positive contribution. Their activities forced the Supreme Council of the Republic of Latvia, and the Latvian Popular Front, not to waver from striving for restoration of independence, respecting the ideals of the Republic of Latvia proclaimed in 1918. The Citizens' Committees demanded independent governance based on the 1922 Latvian Constitution; they also prevented, prior to election of the Latvian Parliament (the Saeima), any substantial widening of the criteria for recognising entitlement to citizenship of the Republic of Latvia.

The parliamentary route to independence was politically inconsistent and lacked legal consistency. Tactically following this path was based on realistic politics, as well as the need to accept compromises. At the same time as denying any legal basis for Soviet power in Latvia, its opponents strove for majority representation in the highest expression of Soviet power in Latvia, the Supreme Soviet of the Latvian SSR. The rationale for this strategy was that it was based on Soviet constitutional norms and laws. The stated aim of the Supreme Council of the Republic of Latvia was to rectify the breach of international law by restoring the independent Republic of Latvia. This approach was recognised as legitimate through the international recognition of the Republic of Latvia that rapidly took place after adoption by the Supreme Council of the Constitutional Law of 21 August 1991.